

**„Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási
alkalmazkodás a válság idején Magyarországon - A TÁRKI Háztartás Monitor
kutatás”**

K 113248 számú OTKA Kutatás

A végrehajtás időperiódusa: 2015. január 1.-2016. december 31.

Gyorsjelentés a kutatásról

**3. kötet: A Monitor szegénységgel és deprivációval kapcsolatos adatainak
összevetése más adatforrásokkal**

Budapest, 2016. december 15.

A kutatás címe: „Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon - A TÁRKI Háztartás Monitor kutatás”

Szerződés azonosító: K 113248

Kutatási periódus: 2015. január 1. - 2016. december 31.

Kutatásvezető: Tóth István György

A jelentést készítette: Szeitl Blanka

TARTALOMJEGYZÉK

1	Bevezetés	4
2	Mennyire éri el a TÁRKI háztartás Monitor a településszerkezet alját?	5
2.1	Kedvezményezett és jelentős munkanélküliséggel sújtott települések	6
2.2	A területi deprivációs index	8
2.3	A Monitor településmintájának validálása	10
3	Kérdőbiztosi és válaszmegtagadási torzítás.....	15
3.1	A Monitor és a Népszámlálás eredményei közötti különbségek lakóövezeti jelleg szerint.....	15
3.2	A kijelölt és a teljesült minta különbségei lakóövezeti jelleg szerint (Monitor)	17
4	Lakossági deprivációs mutatók vizsgálata	20
4.1	Országos szintű összehasonlítás	21
4.1.1	Súlyos anyagi depriváció	22
4.1.2	Nagyon alacsony munkaintenzitás (munkaszegénység)	23
4.1.3	Lakásállapot.....	24
4.2	deprivációs mutatók vizsgálata a települések deprivációs szintje szerint	25
4.2.1	Személyautóval rendelkezők.....	25
4.2.2	Munkanélküliek aránya a foglalkoztatottak arányában	26
5	Összefoglalás.....	27
	Javaslatok	27
6	Irodalomjegyzék.....	30

A Monitor kutatás gyorsjelentésének 2. kötete már foglalkozott azzal, hogy vannak-e és milyen nagyságrendben olyan csoportok, amelyeket a súlyozással nem helyrehozható módon veszünk el az adatfelvétel során. Azt is vizsgálta, hogy a kimaradó csoportok a jövedelemeloszlás mekkora hányada felett rendelkeznek (ami adott esetben lényegesen nagyobb lehet a népességbeli arányuknál), valamint magának a Monitorból felrajzolható jövedelemeloszlásnak az alternatív adatforrásokkal való összevetését is tartalmazta. Mindent összevetve azt találta, hogy a TÁRKI Háztartás Monitor a jövedelemeloszlás alapján valószínűleg a népesség mintegy 2,5–3 százalékát rosszul reprezentálja, a jövedelemeloszlás tetején viszont mintegy 5-8 százalék maradhat ki belőle (TÁRKI, 2016).

A TÁRKI Monitor adatfelvételéből (és általánosságban a survey jellegű felvételekből) összesen három lépcsőjében maradhatnak ki a jövedelemeloszlás alapján található népességcsoportok. Ezek a lépcsők rendre a mintavételhez, a kérdezőbiztoshoz és magához a kérdezethez köthetőek.¹ A bevezetőben bemutatjuk, hogy mely lépcsőben mely csoportok maradhatnak ki elméletileg, majd az írás későbbi részeiben a Monitor adatain keresztül megvizsgáljuk, hogy kik maradnak ki a kutatás megvalósítása során „alulról” a gyakorlatban.

Az alsó (szegényebb) társadalmi csoportok alulreprezentálásához vezethet *mintavételi hiba* formájában a nem teljes mintakeret és a mintavétel struktúrájának olyan specifikálása amely „nem kedvez” a hátrányosabb helyzetű régióknak/területeknek (hiszen itt nagyobb valószínűséggel találunk hátrányosabb helyzetű háztartásokat is). Ez a hiba a mintába kerülő települések kiválasztásakor jelenik meg: hiába törekszünk a valószínűségi minta véletlen kiválasztására, a települések, vagy településcsoportok más (addig, vagy akkor ismeretlen) tényezők mentén alulreprezentáltak lehetnek. A többlépcsős mintavétel következő lépcsőjében, a mintakeret a település magánháztartásokban élő lakossága, mely nem tartalmazza például az intézményi háztartásokat² (szociális bentlakásos intézményekben lakókat, börtönnépességet, stb.), de egy címlista kiindulópontokra alapozott, vagy egy véletlenszerű vizsgálat nem tudja lefedni a lakcímmel nem rendelkezőket (például hajléktalanokat, vándorló népességet, stb.) sem. A mintavétel utolsó részében is sérülhet a személyek vagy háztartások azonos (vagy legalábbis pontosan ismert) mintába kerülési valószínűsége, a kérdezőbiztoshoz köthető torzításon keresztül, azaz a személyek/háztartások megtalálása már nem csak módszertani és statisztikai számításokon múlik. Itt a probléma esetleges kérdezői szelekció lehet, ami a településen belüli szegény részeket, szegregált övezeteket, illetve telepeket³ szándékolt vagy nem szándékolt módon „kijéti”. A torzítás

¹ A lehetséges okokat értelemszerűen kizárólag mintavételi és nem mintavételi hibákra is bonthatnánk, de jelen esetben az adatfelvétel gyakorlati stádiumainak kritikájára fektetjük a hangsúlyt.

² A hajléktalanok számát a KSH 5,5 ezerre, az intézményi háztartásokban lakókat pedig 235 ezerre becsülte. A hajléktalanok számát a speciális „hajléktalan-népszámlálás” körülbelül kétszer ekkorára becsüli. Az intézményi háztartásokban élők nem csak a jövedelemeloszlás aljáról vagy tetejéről, hanem a jövedelemeloszlás bármelyik részéről hiányozhatnak, de úgy véljük, hogy az intézményi háztartásokban élőknek legalább kb. felét mindenképpen úgy lehet tekinteni, hogy a jövedelemeloszlás alapján helyezkednének el, ha magánháztartásokban élnének.

³ A telepi népesség létszámára is létezik becslés. Eszerint az országban több, mint ezerhatszáz szegregált lakóövezet létezik, ahol a becslések szerint körülbelül 300 ezer ember él (Domokos – Herceg, 2010). A kutatás ennek körülbelül tíz százalékára teszi azoknak a számát, akik külterületen, a minimális infrastruktúrát részlegesen vagy teljes mértékben nélkülöző telepeken élnek. Őket egy survey vizsgálat biztosan nem éri el.

utolsó lehetséges színtere a válaszadóhoz köthető, a válaszadási hajlandóság, illetve a kérdőíven belül bizonyos információk elhallgatásának formájában.

Látszik tehát, hogy a potenciális hibaforrásokat két kérdésre tudjuk leszűkíteni. (1) A többlépcsős mintavétel során, a települések kiválasztásakor, mennyire reprezentáljuk a magyar településállományt nem csak azok mérete és elhelyezkedése, hanem a szegényebb, elmaradottabb, hátrányos helyzetű települések arányai szerint? (2) A kiválasztott településeken felvett mintával milyen sikerességgel tudjuk megbecsülni a szegénység mérhető indikátorait a teljes népességben?

A tanulmány e két kérdés megválaszolását tűzi ki célul úgy, hogy ahhoz a Monitor vizsgálat 2015-ös adatait használja. A TÁRKI Monitor vizsgálat mintavételi szempontól kifejezetten sztenderd kutatásnak számít, hiszen többlépcsős rétegzett mintavételre alapszik, melynek utolsó lépcsőjében címlistas adatfelvételtől van szó. Ezek alapján eredményeink minden hasonló felépítésű kutatás eredményeire általánosíthatóak.

2 MENNYIRE ÉRI EL A TÁRKI HÁZTARTÁS MONITOR A TELEPÜLÉSSZERKEZET ALJÁT?

A tértudományok hazai kutatói az utóbbi évtizedekben számos publikációban foglalkoztak a magyar településállomány fejlettségi szempontú vizsgálatával, tipizálásával. E munkák a hatvanas években inkább a településosztályozás céljával készültek (azaz a települések funkcionális szerepének, tagolódásának feltárására és a városok hierarchikus szintjeinek meghatározására), a hatvanas évek második felétől azonban már a településfejlettségi kutatásokra helyeződött a hangsúly. A településfejlettség vizsgálata ezután – a hetvenes években - a hátrányos helyzetű térségek kutatásához vezetett, a rendszerváltást követő években pedig a válságtérségek lehatárolása került előtérbe. Ezek a kutatások jellemzően a fejlesztéspolitikához kapcsolódtak, valamely közpolitikai beavatkozás (területfejlesztés) megalapozása, vagy éppen értékelése, kritikája céljából. Aligha meglepő, hogy ezek a vizsgálatok alapvetően - egy vagy több dimenzióban (pl. fejlettség, versenyképesség, innovációs potenciál, foglalkoztatás) - a településhálózat pólusait kívánták azonosítani, változatos módszerek alkalmazásával. A cél az volt, hogy a figyelmet és a fejlesztési forrásokat az adott szempontból rászoruló, fejlesztendő települések, térségek felé tereljék (Koós, 2015).

A lakóhelyi szegregáció és a deprivált településeken élő háztartások társadalmi helyzete a rendszerváltás óta már szociológiai kutatások tárgyát képezi, amin keresztül a társadalmi feszültségek, a lemaradottság, illetve az alapvető javakhoz való egyenlőtlen hozzáférés (vagy a hozzáférés teljes hiánya) területi szempontból jelentős különbséget mutat. A térbeli különbségek és területi egyenlőtlenségek a kvantitatív jellegű felvételek (és természetesen valamennyi kvalitatív vizsgálat esetében is) alapvető támpontját is jelentik, amire mind a vizsgálatok tervezése, mind a kivitelezése tekintetében támaszkodnak a kutatók. A nagymintás felmérések eredményeitől nem csak az várható el, hogy a lakosság egészére általánosítható adatokhoz jussunk, hanem az is, hogy megfelelő körültekintéssel kisebb területi egységeken is lehessen elemzéseket készíteni.

A következőkben a Monitor megvalósult mintájának településszerkezetét hasonlítjuk össze a teljes magyar településrendszer különböző sajátosságaival. Ahhoz, hogy meghatározzuk,

mekkora arányban kerül a végső mintába a településszerkezet alsó része (azaz a szegényebb települések), feltétlenül szükséges a településszerkezet szegmentálása és a településeknek egy egységes definíciós keret szerinti kategorizálása. Ehhez két különböző definíciót használunk: egyik az államigazgatás által a fejlesztéspolitikai döntések támogatásához kialakított (kedvezményezett települések meghatározása, melyek fejlesztési programokkal, illetve célzott pályázási lehetőségekkel rendelkeznek). A másik összehasonlítási alapunk az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete⁴ által 2015-ben készített települési deprivációs index szerinti besorolás.

A következőkben röviden bemutatjuk azt, hogy pontosan milyen szempontrendszer alapján határozzák meg hivatalosan a kedvezményezett településeket, illetve azt, hogy hogyan készült a területi deprivációs index. Ezután összehasonlítjuk a Monitor mintájának településszerkezetét mindkét bemutatott kezdeményezéssel.

2.1 KEDVEZMÉNYEZETT ÉS JELENTŐS MUNKANÉLKÜLISÉGGEL SÚJTOTT TELEPÜLÉSEK

Kedvezményezett településeknek (illetve térségeknek, amennyiben egész járásról van szó) nevezik azokat a terület egységeket, amelyeket jogszabályban minősítettek a területfejlesztés és a fejlesztéspolitika deklaráltan támogatandó célterületei közé, társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségbeli elmaradásukból fakadóan (Pénzes 2015). A kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről 2015 elején fogadott el új gyakorlatot az országgyűlés. Ennek megfelelően a kedvezményezett települések definíciója egy összetett indikátorrendszer alapján történik, melynek mutatószámai négy csoportra tagolódnak: (i) a társadalmi-demográfiai helyzettel összefüggő, (ii) a lakás- és életkörülményekkel kapcsolatos, (iii) a helyi gazdasághoz és munkaerőpiachoz köthető, illetve (iv) a település infrastrukturális és környezeti tulajdonságairól szóló mutatócsoportok (2.1. táblázat). A besorolást tartalmazó szabályozás kedvezményezett településeken belül külön csoportként megkülönbözteti a (csak) *jelentős munkanélküliséggel sújtott településeket*. Ebbe a körbe tartoznak azok a területek, ahol a munkanélküliségi ráta⁵ meghaladja az országos átlag 1,75-szeresét. A *kedvezményezett települések* emellett társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból is elmaradottnak minősülnek⁶.

⁴ Köszönettel tartozunk Koós Bálint kutatónak, aki rendelkezésünkre bocsátotta a teljes településállományhoz tartozó deprivációs indexek adatbázisát.

⁵ Munkanélküliségi ráta itt: a nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú állandó népességből.

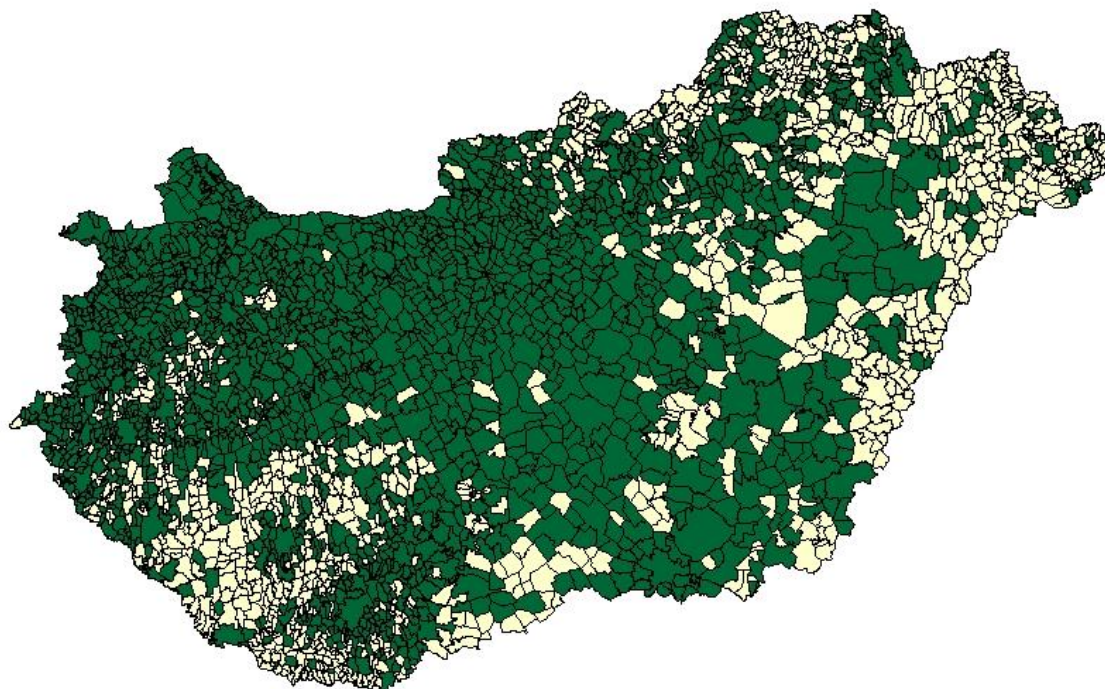
⁶ A települések adott szempont alapján rangsorolt listájában a legkedvezőtlenebb harmad.

2.1. táblázat. Kedvezményezett és jelentős munkanélküliséggel sújtott települések definíciójához használt változók

1. Társadalmi és demográfiai helyzet
- Halálozási ráta (az 1000 lakosra jutó halálozások száma), az elmúlt öt év átlaga, ‰ - Vándorlási különbözet ezer lakosra (az utolsó öt év átlaga), fő - Tízezer 0–2 éves állandó lakosra jutó bölcsődei és családi napközis férőhelyek száma, db - Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek aránya a 0–24 éves állandó népességből, % - Aktív korúak ellátásában (rendszeres szociális segélyben és foglalkoztatást helyettesítő támogatásban) részesítettek ezer állandó lakosra jutó száma, fő
2. Lakás- és életkörülmények
- Használt lakások átlagos ára, Ft - Az utolsó öt év során épített lakások aránya az időszak végi lakásállományból, % - Komfort nélküli (lakott) lakások a lakott lakások %-ában - Az egy állandó lakosra jutó SZJA-alapot képező jövedelem, ezer Ft - A természetes személyek által üzemeltetett személygépkocsik kor szerint súlyozott ezer lakosra jutó száma, db
3. Helyi gazdaság és munkaerőpiac
- A 18 éves és idősebbek között a legalább középfiskolai érettségivel rendelkezők aránya, % - Nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú állandó népességből, % - Tartósan – legalább 12 hónapja folyamatosan – nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú állandó népességből, % - A legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskereső aránya, % - A működő vállalkozások ezer lakosra jutó száma, db - Kiskereskedelmi üzletek ezer lakosra jutó száma, db - Az önkormányzatok helyi adóbevételeinek aránya a tárgyévi bevételekből, %
4. Infrastruktúra és környezet
- Közüzeti szennyvízgyűjtő-hálózathoz kapcsolódott lakások aránya, % - A rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya, % - Szélessávú internet előfizetők ezer lakosra jutó száma, db - Kiepített utak aránya az összes önkormányzati fenntartású közútból, % - A megyeszékhely elérésének mutatója, perc - A gyorsforgalmi csomópontok elérési mutatója, perc

Forrás: a Kormány 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről.

2.1. térkép. Kedvezményezett vagy jelentős munkanélküliséggel sújtott települések Magyarországon

Forrás: saját szerkesztés.

Megjegyzés. A térképen a sárga színnel jelölt települések jelölik a kedvezményezett, vagy jelentős munkanélküliséggel sújtott településeket.

2.2 A TERÜLETI DEPRIVÁCIÓS INDEX

Az összehasonlítás másik bázisa az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete által készített területi deprivációs index. Az intézet kutatója, Koós Bálint 2015-ben publikálta tanulmányát *“A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására”* címen. Vizsgálatában a szegénység területi dimenziójának feltárásakor a szegénységet több dimenzióban megnyilvánuló erőforrás-, illetve lehetőséghiányként (depriváció) értelmezte, amely meggátolja a társadalomban elfogadott, megszokott életkörülmények elérését. A lakhatás, a képzettségi színvonal, a munkaerő-piaci részvétel, a jövedelmi viszonyok és a demográfiai jellemzők megragadására sztenderdizált mutatókat készített, amelyből főkomponens-analízis révén egyetlen deprivációs index jött létre (Koós, 2015). Számításai végén összesen 5 változó használatával alkotta meg a deprivációs indexet (2.2.1.táblázat).

2.2.1. táblázat. Kommunalitásértékek a deprivációs indexhez felhasznált változók körében (2001, 2011)

Változó	2001	2011
Csak munkanélküli taggal bíró, foglalkoztatott nélküli háztartások aránya	0,671	0,669
Munkanélküliek a gazdaságilag aktív népesség arányában	0,778	0,762
Legalább középfokú iskolai végzettségűek a 25+ éves népesség arányában	0,481	0,707
Átlagos adózott jövedelem havonta egy állandó lakosra	0,743	0,724
Komfort nélküli lakások arány	0,629	0,631

Forrás: Koós (2015).

Megjegyzés: A kommunalitás alatt a közös faktorsúlyok hatása értendő. A bevezetett faktoroknak az eredeti változó szórásának százalékban megvalósított értékelését mutatja. Abban az esetben, ha a kommunalitás értéke közel van az 1-hez, a kommunalitás jól magyarázza és írja le az adott változót, vagyis arra ad választ, hogy a faktorok az adott változók varianciájának hány %-át értelmezi.

Az ily módon kiszámított deprivációs index értékei települési szinten ragadják meg az ott élők szegénységi helyzetét. Az index alacsony értékei arra utalnak, hogy az ott élők jellemzően több szegénységi dimenzióban (lakhatás, jövedelem, munkaerő-piaci lehetőségek, képzettség) is a főváros nélkül számított települési átlagnál kedvezőtlenebb pozícióban vannak. Tehát, minél alacsonyabb az index értéke, annál kedvezőtlenebb – azaz a „vidéki” átlagtól annál inkább elmarad – az ott élők átlagos helyzete. Nagyon fontos rámutatni arra, hogy a települési szintű deprivációs index csupán a jellemző, „átlagos lakosokról” szolgáltat információt, az átlag pedig a településen belüli heterogenitást elrejt. Egy magas deprivációs indexű településen éppen úgy élhetnek kedvező helyzetű lakosok, mint ahogyan a legjobb helyzetű településen is élnek több dimenzióban is hátrányos helyzetűnek mondható lakosok. A települési szintű mutatók legnagyobb problémája éppen az, hogy a nagyobb lélekszámú településeken a nagyobb fokú heterogenitás miatt a depriváció nem ragadható meg, mert a jó, illetve jobb helyzetű társadalmi csoportok mutatói feljavítják a képet (Koós, 2015). A deprivációs indexeket decilisekbe rendezve 10 olyan településcsoportot kapunk, melyek közül a legmagasabb számú csoport a legkevésbé deprivált, míg a legalacsonyabb számú (1. decilis) a leginkább deprivált településeket foglalja magába. A 2.2.2. táblázat néhány fontosabb mutatón keresztül szemlélteti a különbségeket.

2.2.2. táblázat. A deprivációs index értékei alapján képzett településszintű fontosabb mutatói, 2001 és 2011

Település- osztály	Legalább középfokú iskolai végzettséggel bírók a 25-X éves népesség arányában		Munkanélküliek a gazdaságilag aktívak arányában		Kömfort nélküli lakások aránya (az összes lakott lakás arányában)	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
10.	79,3	88,0	7,1	9,9	4,1	1,9
9.	71,1	81,0	9,9	11,8	9,1	3,6
8.	64,1	75,8	10,0	12,2	12,6	6,4
7.	60,0	71,2	11,6	14,0	16,8	8,3
6.	57,3	68,4	13,7	15,2	18,7	10,1
5.	52,3	65,0	15,0	16,4	22,0	12,3
4.	50,3	62,0	17,8	18,2	27,2	15,5
3.	47,8	58,5	22,8	20,5	28,8	18,0
2.	44,3	53,7	28,5	24,7	33,1	21,2
1.	36,7	43,6	40,5	35,7	43,6	28,3
Magyarország	66,8	76,8	11,1	13,1	13,0	6,9

Forrás: Koós (2015).

2.3 A MONITOR TELEPÜLÉSMINTÁJÁNAK VALIDÁLÁSA

A következőkben a Monitor mintájának településszerkezetét vetjük össze a két, korábban ismertetett települési csoportosítással.

A minta a magyar háztartásokat régiók és településtípusok szerint reprezentáló valószínűségi minta. A mintavétel során többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi eljárást alkalmaztunk. A rétegeket régió⁷ és településtípus szerint hoztuk létre. A budapesti kerületek és a 80.000 lakosnál nagyobb nagyvárosok önálló rétegeket alkottak.

Első lépcsőben méretarányos valószínűségi mintavételi eljárás (PPS⁸) módszerével minden rétegből kiválasztottuk azokat a településeket, amelyek a mintába kerültek.

A második lépcsőben került sor a mintába bekerülő háztartások kiválasztására. Először meghatároztuk, hogy a mintába bekerült rétegekből hány háztartásnak kell a mintában szerepelnie. A háztartások mintabeli aránya megegyezik azzal az aránnyal, amekkora az adott rétegbe tartozó háztartások aránya a teljes népességen belül. (Minden réteg minden mintába bekerült településéből azonos számban kerültek a mintába háztartások.) Összesen 101 település került a mintába, valamint Budapest 23 kerülete. Ezt követően, a minta konkrét

⁷ A minta legfőbb alapja tehát a regionális bontás, amely régiókon belül megyei szinten az arányok fellazulását megengedheti.

⁸ A gyakorlatban elterjedt mintavételi eljárás a *probability proportional to size* (PPS) mintavételi eljárás, amely során (jelen esetben) a települések nagysággal (lakosság szerint) arányosan kerülnek kiválasztásra.

kialakításához háztartási címlistát vásároltunk a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalától (KEH KH). A vásárolt címlista esetében az általunk meghatározott településekről, az általunk meghatározott számú, célcsoportba tartozó háztartás adatait kaptuk meg a szolgáltatótól, amely a címeket a teljes listából egyszerű véletlen mintavételi eljárással választotta ki. Az alkalmazott mintavételi eljárásunk tehát valószínűségi minta, a háztartások minden tagjának ismert az esélye a mintába való bekerülésre, így a minta segítségével begyűjtött adatokból levont következtetések – a statisztikai hibahatár mértékén belül – általánosíthatóak a teljes célcsoportra.

Az adatfelvétel során ún. címlistas, csökkenő mintás eljárást alkalmaztunk. Ennek lényege, hogy nem alkalmazunk pótcímeket, hanem a mintavételi eljárás során eleve kalkulálunk a válaszmegtagadások és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával. Ez az eljárás a tudományosan leginkább megalapozott, a nemzetközi gyakorlatban legáltalánosabban alkalmazott szisztéma (szemben a pótcímes eljárással, amelyet a nemzetközi gyakorlatban egyáltalán nem alkalmaznak). Az elvártnál nagyobb elemszámú induló mintát határoztunk meg tehát, azt vártuk el a kérdezőktől, hogy az induló mintába bekerült összes háztartást keressék fel, és kérdezzék le. A mintába került háztartásokat a kérdezőbiztosok személyesen keresték meg.⁹ Az adatfelvétel során a 7114 háztartást tartalmazó induló mintából 2772 sikeres háztartás-interjú és 5053 egyéni kérdőív készült el (melyek alapján összesen 6237 személyről állnak rendelkezésre információk).

2.3.1. térkép. A Monitor településmintája

Forrás: saját szerkesztés.

Megjegyzés. A térképen a sárga színnel jelölt települések a Monitor mintába bekerülteket jelöli.

⁹ A mintába bekerült címeket legalább háromszor fel kell keresniük, két különböző napszakban. A hét közbeni megkeresés egyikének este 6 óra utáni időpontra kellett esnie. (Az elvárás a legalább háromszori megkeresés volt, de az esetek többségében ennél többször is megpróbálkoztak a kérdezők az adatfelvétellel azokon a címeken, amelyeket az első két alkalom egyikében sem értek el.)

A 2.3.1. táblázat a kedvezményezett és jelentős munkanélküliséggel sújtott települések számát és megoszlását mutatja: a táblázat első sorában a Monitor minta esetében, a második sorban pedig összességében Magyarországon (2.3.1. táblázat). Látszik, hogy míg a hivatalos szabályozás alapján az összes település 38,8 százaléka tekinthető kedvezményezett, vagy jelentős munkanélküliséggel sújtott településnek, addig a kategória aránya a Monitor mintájában ennek kevesebb mint fele.

2.3.1. táblázat. Kedvezményezett és jelentős munkanélküliséggel sújtott települések száma és aránya a Monitor mintában és Magyarországon

		Kedvezményezett települések		Jelentős munkanélküliséggel sújtott települések		Vagy-vagy		Mindkettő	
		Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Monitor mintában	N	15	87	14	88	19	83	10	92
	%	14,7	85,3	13,7	86,3	18,6	81,4	9,8	90,2
Magyarország	N	1050	2116	836	2330	1227	1939	659	2507
	%	33,2	66,8	26,4	73,6	38,8	61,2	20,8	79,2

Forrás: a Kormány 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete; Monitor (2015).

A 2.3.2. táblázat a település szintű deprivációs index deciliseibe tartozó települések arányát hasonlítja össze a Monitor mintával. Látszik, hogy ebben az összehasonlításban a különbségek sokkal drasztikusabbak, hiszen a deprivációs index alapján legjobb pozícióba helyezett településtípusból majdnem négyszer annyi település került a mintába, mint amekkora arányban országos szinten megtalálhatóak. Egyedül a 9., a 8. és a 6. decilisbe tartozó településcsoportok felelnek meg az országos arányoknak, a 3., a 2. és az 1. decilis településtípusából az „elvárt”-nak mindössze töredéke került a mintába (2.3.2. táblázat).

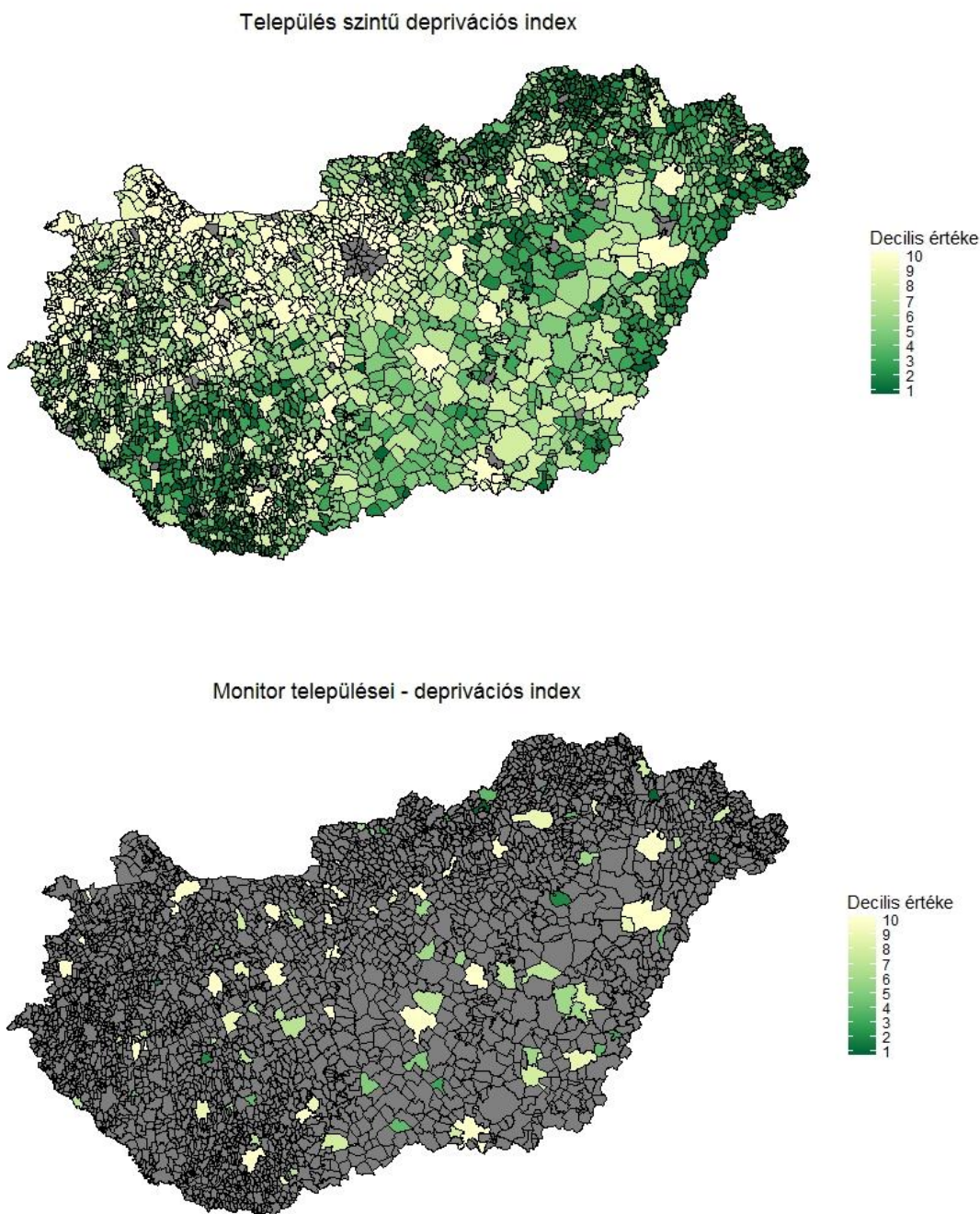
2.3.2. táblázat. A deprivációs index különböző deciliseibe tartozó települések száma és aránya a Monitor mintában, illetve összesen Magyarországon.

		Monitor mintában		Magyarország	
		N	%	N	%
Deprivációs index - decilisek	10.	33	32,4%	307	9,7%
	9.	10	9,8%	306	9,7%
	8.	10	9,8%	306	9,7%
	7.	16	15,7%	306	9,7%
	6.	9	8,8%	306	9,7%
	5.	4	3,9%	305	9,6%
	4.	7	6,9%	306	9,7%
	3.	5	4,9%	305	9,6%
	2.	4	3,9%	306	9,7%
	1.	3	2,9%	308	9,7%

Forrás: Koós Bálint (2015), TÁRKI Monitor (2015).

A 2.3.2. és a 2.3.3. térkép alapján látszik, hogy a település szintű deprivációs index által létrehozott decilisek a teljes országos szint esetében a várt szempontok alapján rajzolják ki az ország fejlettségi képét (2.3.2. térkép), addig csak a Monitor mintát vizsgálva olyan, mintha kiemeltük volna a világos, azaz a fejlettebb településeket, emellett csak alig pár kifejezetten deprivált települést vizsgálva (2.3.3. térkép).

2.3.2. és 2.3.3. térkép A település szintű deprivációs index országos szinten, majd a Monitor mintájában

Forrás: saját szerkesztés.

Annak, hogy a TÁRKI Monitor megvalósult mintájának településszerkezete eltér a deprivációs index által kirajzolttól, több oka is van:

- a PPS, azaz méretarányos (Probability Proportional to Size) mintavétel éppen azzal az elvvel dolgozik, hogy nagyobb bekerülési valószínűséget biztosítson minden rétegen belül azoknak a településeknek, amelyek nagyobb lakosságszámmal bírnak. Ezzel a „manipuláció”-val azt kerüljük el, hogy egy kisebb településen lakó személynek ne legyen nagyobb mintába kerülési valószínűsége;
- mivel a kisebb települések (és főképpen a 1000 felnőtt lakosnál is kisebbek) nagyobb arányban szerepelnek a deprivált(abb) települések között, így a mintavétel során kijelölt települések között kisebb arányban lesznek depriváltabb települések (2.3.3. táblázat);

2.3.3. táblázat. Ezer fő feletti és alatti települések száma és aránya a Monitor mintában, illetve a kedvezményezett települések között

		Monitor	Kedvezményezett települések
Ezer fő feletti települések	N	94	554
	%	92,2%	45,2%
Ezer fő alatti települések	N	8	673
	%	7,8%	54,8%

Forrás: a Kormány 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete; Monitor (2015).

- a Monitor kutatás esetében festett kép más mintavételi design-nál még rosszabb is lehet, hiszen bevett gyakorlat az 1000 felnőtt lakosúnál kisebb települések automatikus kihagyása is, hiszen kérdezéstechnikai szempontból gyakran teljesíthetetlen egy apró faluban elkészíteni az elvárt interjú-darabszámot;
- a 2.1. és a 2.3.2. térképen is látszik, hogy a leginkább deprivált decilisbe tartozó települések (legsötétebb színűek) koncentráltan helyezkednek el, regionális és megyei szintű elterjedtségük pedig egyébként is tudott, így érthető, hogy egy olyan településkiválasztó algoritmus, melynek célja a regionális elhelyezkedéssel is arányos településminta létrehozása, nem fogja a deprivált települések szerkezeti sajátosságait is magában hordozni. Ebben az esetben több települést kellett volna adott régiókból és kevesebbet más régiókból választani.

Mivel tehát nem várhatjuk el a településmintánktól azt, hogy a deprivált települések akárcsak megközelítő pontossággal, de megfelelő arányban szerepeljenek a mintánkban¹⁰, azt sem várhatjuk el, hogy a szegény és a deprivált háztartásokra, illetve egyénekre megbízható becslést adhassunk, mivel a települések osztályozása (mind az állami, mind az MTA település

¹⁰ Természetesen megvalósítható az, hogy a mintavételnél a deprivált települések megfelelő reprezentálására koncentráljunk, ám ez rendkívül költséges lenne, illetve más mintavételi torzításokat eredményezne.

szintű deprivációs indexe esetében) az ott élő egyének és háztartások jellemzői alapján került meghatározásra.

3 KÉRDEZŐBIZTOSI ÉS VÁLASZMEGTAGADÁSI TORZÍTÁS

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy egy másik területi egység szerint, megyei szinten milyen egyéb különbségek jönnek létre. Mivel címlistas, csökkenő mintás kutatásról van szó az alapvető területi különbségek mellett két új torzítási dimenzió játszhat szerepet: a kérdezőbiztos szelektálás¹¹, illetve az eltérő válaszmegtagadási mintázatok eredményezte módosulások.

Ezek együttesét a háztartás lakóövezeti jellege alapján mutatjuk be, hiszen ezt akkor is jelölnie kellett a kérdezőnek, ha az adott címen nem történt kapcsolatfelvétel, vagy a háztartás válaszmegtagadó volt. Elsőként a Monitor teljesült mintáját (azaz a lekérdezett háztartások adatbázisát) vetjük össze a KSH 2011. évi Népszámlálás eredményeivel, majd csak a Monitor vizsgálatra koncentrálva hasonlítjuk össze mintakeretbe került háztartások és a végső teljesült minta eloszlásának különbségeit a lakóövezeti jelleg szerint.

3.1 A MONITOR ÉS A NÉPSZÁMLÁLÁS EREDMÉNYEI KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGEK LAKÓÖVEZETI JELLEG SZERINT

A válaszadó otthonának lakóövezeti csoportját mind a KSH, mind a TÁRKI Monitor esetében a kérdezőbiztos saját maga kategorizálja. A KSH adatai esetében részletesebb kategorizáció érhető el, a két adathalmaz összehangolása viszont a 3.1.1. táblában szereplő négy csoportot engedte meg. Fontos hangsúlyozni, hogy a különböző típusú lakóövezetek még csak közvetett módon sem szólnak a megyében élő szegényebb, illetve depriváltabb háztartások eléréséről, hiszen egy budapesti és egy Nógrád megyei *családi házban* élő háztartásról akár éppen ellentétes jövedelmi helyzetet is feltételezhetünk. Ezeket az adatokat arra használjuk, hogy megtudjuk, mennyire fedí le az adatfelvétel a megyén belüli lakóövezeteket és ezzel egyidőleg mennyire tükrözi vissza a KSH által mért arányokat. Mivel a Monitor felvétele címlistas és itt a címek kiválasztása teljesen véletlenszerűen történik, így ezen a szinten a korábban ismertetett területi torzítás mellett kizárólag a kérdezőbiztos torzítás, illetve a válaszmegtagadók/elérhetetlen háztartások/személyek aránytalansága és mintázata alakíthat a képen.

¹¹ A terepmunka e szintjén a kérdezőbiztosok csak a kijelölt címeket látják, ami alapján egyrészt az adott területtel kapcsolatos preconcepcióik alapján szelektálhatnak a címek között (természetesen szabálytalanul), illetve „kiejthetik” a címet úgy, hogy nem térnek vissza oda annyiszor amennyiszer az elvárt lenne.

3.1.1. táblázat A (lakott) lakások megoszlása lakóövezeti jelleg szerint, illetve a Monitor mintájában szereplő lakások megoszlása lakóövezeti jelleg szerint, megyei szinten (%)

	KSH (2014)				MONITOR (2015)			
	családi ház	többlakásos társasházban	régi típusú városi bérházban	új típusú (panel)	családi ház	többlakásos társasházban	régi típusú városi bérházban	új típusú (panel)
Budapest	20	6	42	31	16	11	31	42
Bács-Kiskun	61	1	12	13	45	9	13	33
Baranya	53	1	17	25	63	11	11	15
Békés	68	1	12	13	67	4	14	14
Borsod-Abaúj-Zemplén	63	1	9	25	52	12	5	28
Csongrád	49	2	20	20	41	26	6	26
Fejér	63	1	10	22	75	4	6	15
Győr-Moson-Sopron	58	3	19	18	23	14	0	62
Hajdú-Bihar	67	2	7	20	84	0	3	13
Heves	68	2	11	17	39	25	12	23
Jász-Nagykun-Szolnok	70	0	14	12	56	0	18	26
Komárom-Esztergom	54		14	26	98	2	0	0
Nógrád	75	0	10	12	80	10	2	6
Pest	76	3	6	9	66	0	7	27
Somogy	69	0	12	12	86	7	4	2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	74	1	11	9	81	3	3	12
Tolna	72	0	10	15	100	0	0	0
Vas	62	2	17	17	67	5	22	6
Veszprém	59	2	13	22	86	0	14	0
Zala	59	1	18	19	82	7	7	4

Forrás: KSH (2014), Monitor (2015).

Látható, hogy két olyan megye van, ahol a lakóövezet mind a 4 dimenziója legalább 40%-os mértékben meghaladja (vagy alulmúlja) a KSH adatait, további öt, ami 3 dimenzió esetében, két megye mind a négy dimenzió szerint jó közelítést adhat, a többi 11 megye 1-1 típus esetében tér el jelentősen a KSH adataitól (3.1.térkép).

Mivel megyei szintre aggregáltuk az adatokat a korábban ismertetett területi torzítás mértékét nem tudtuk kiszűrni a különbségek közül. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy megyén belül több nagyobb (vagy több gazdagabb, kevésbé deprivált) település került kiválasztásra, és ezzel egyidőben feltesszük azt, hogy a település átlagos helyzete összefüggésben van az ott megfigyelhető lakóövezeti megoszlásokkal, nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy az egyes megyékben mért nagyobb arányú különbségek pontosan melyik típusú torzításnak köszönhetőek, így csak általános eltéréseket tudunk megfigyelni.

3.1. térkép A négy lakóövezeti kategória mekkora részében tér el legalább 40%-os mértékben az adott megye a KSH adatokhoz képest?

Jelmagyarázat

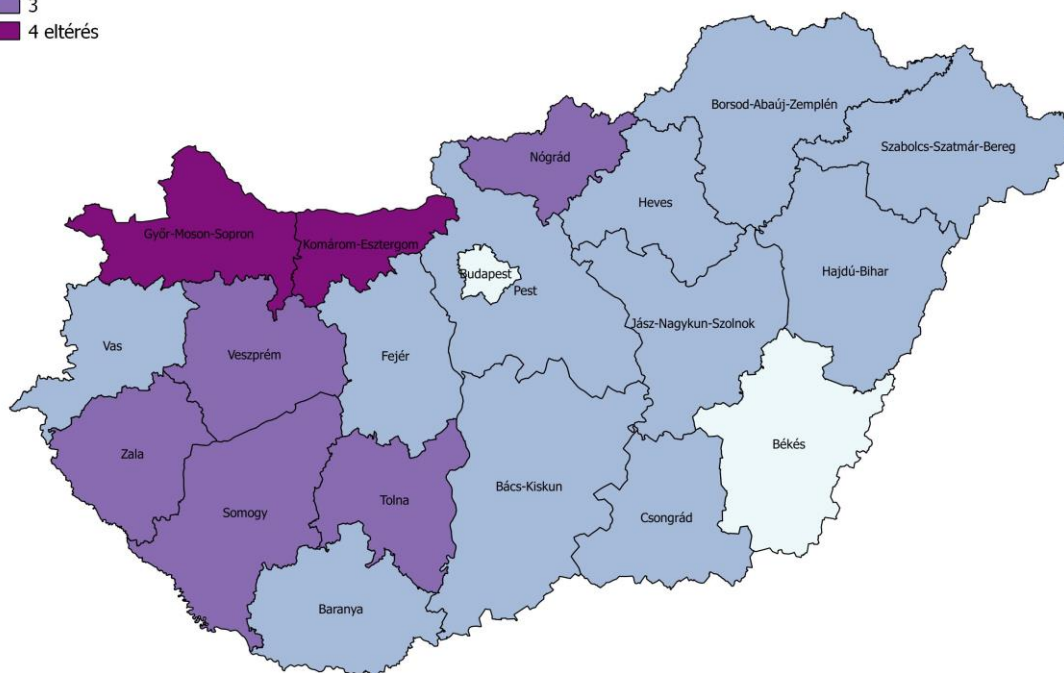
Minimum 40%-os eltérések

1 eltérés

2

3

4 eltérés

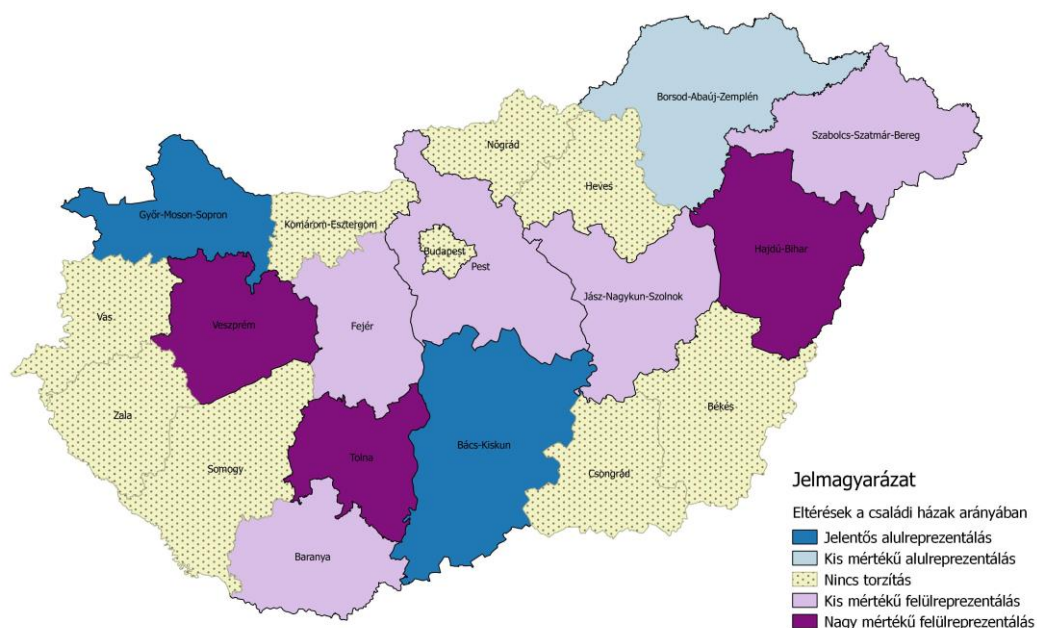
Forrás: saját szerkesztés.

3.2 A KIJELELT ÉS A TELJESÜLT MINTA KÜLÖNBΣÉGEI LAKÓÖVEZETI JELLEG SZERINT (MONITOR)

A következőkben kiszűrjük a települések kiválasztásából fakadó esetleges torzításokat és már csak azokat a különbségeket mutatjuk be, amelyek a kérdezőbiztosi és a válaszmegtagadási hatásoknak köszönhetőek. Ezt a két hatást itt sem tudjuk egymástól szétválasztani. Ehhez az eredetileg kijelölt teljes megyei címlistában megfigyelhető lakóövezeti megoszlásokat hasonlítjuk össze azoknak a háztartásoknak a lakóövezeti jellegével, melyeket sikerült elérni és válaszoltak is a kérdőívre.

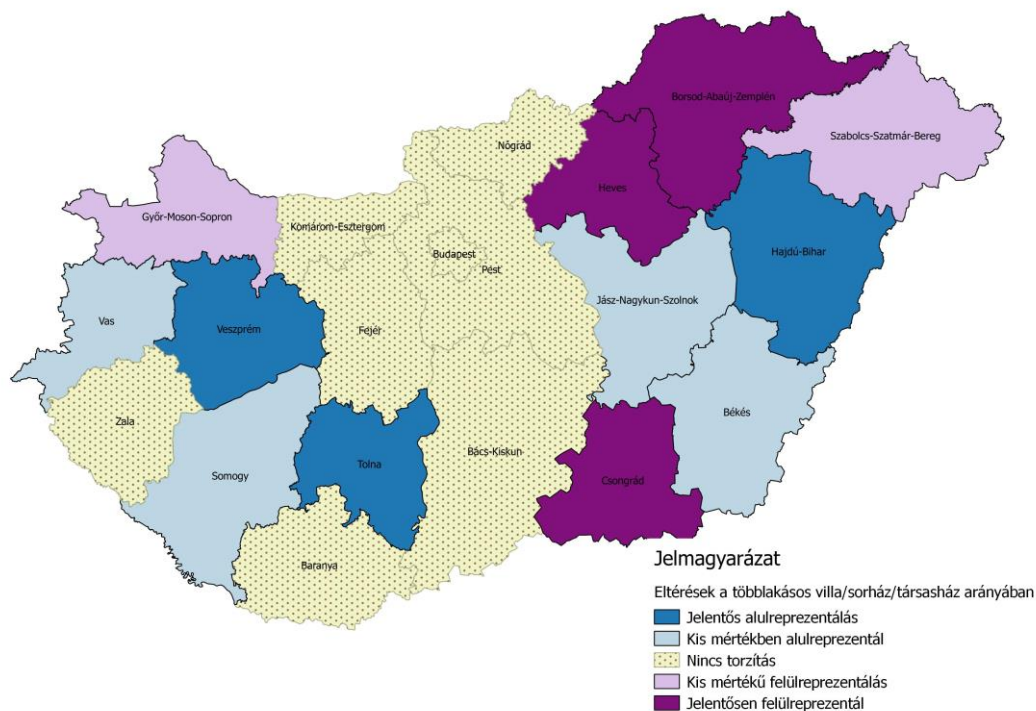
Ez alapján a 3.2.1-3.2.4. térképek azt vizsgálják, hogy mennyire tér el a négy lakóövezeti jelleg (családi házas övezet, társasházi övezet, régi típusú bérházas, illetve panellakásos övezet) aránya a teljes kiinduló minta és a végső, teljesült minta esetében, azokat a külön-külön bemutatva.

3.2.1. térkép A teljes és a megvalósult minta eltérései a családi házas övezetek arányában

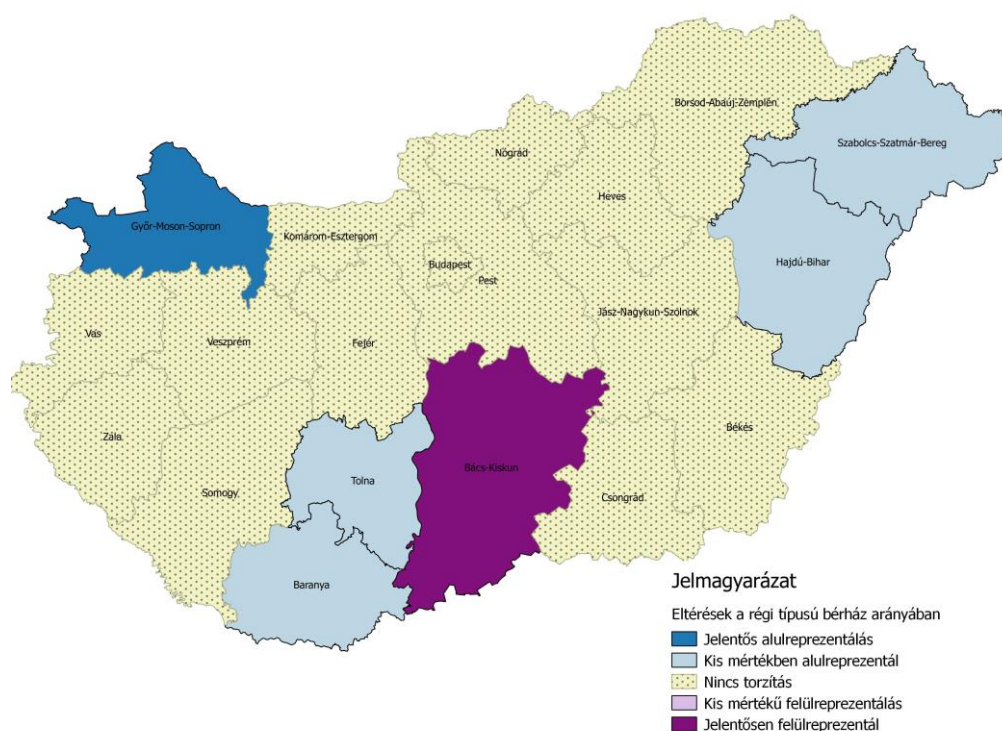
Forrás: saját szerkesztés.

3.2.2. térkép A teljes és a megvalósult minta eltérései a többlakásos sorházas övezetek arányában

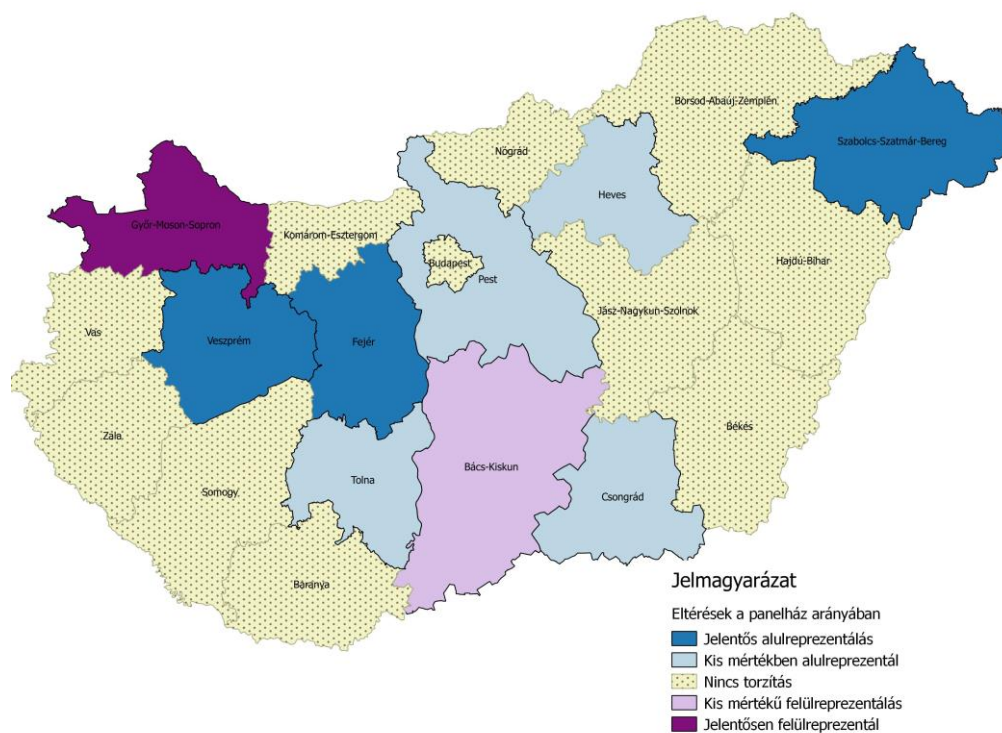
Forrás: saját szerkesztés.

3.2.3. térkép A teljes és a megvalósult minta eltérései a régi típusú bérházas övezetek arányában

Forrás: saját szerkesztés.

3.2.4. térkép A teljes és a megvalósult minta eltérései a panelházas övezetek arányában

Forrás: saját szerkesztés.

A legjelentősebb eltérések az ország két végpontján Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tapasztalhatóak, hiszen látható, hogy a kérdezőbiztosi torzítás, illetve a válaszmegtagadási mintázatok Győr-Moson-Sopron megyében a családi házas, illetve a régi típusú bérházas övezetek jelentős alulreprezentáláshoz, míg a sorházas és panelházas övezetek esetében azok felülreprezentáláshoz vezetett. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében éppen ellenkezőleg, a családi házas és a sorházas övezeteket reprezentálja felül, míg a társasházi és a panellakásokat alul. Békés megyében a terepmunka eredménye szintén kevésbé „kedvez” a családi házas övezeteknek, míg a bérházas és a panelházas részeket felülreprezentálja. Az ország középső (kivétele Budapest)¹² részére inkább az jellemző, hogy a családi házas övezeteket felül, míg a panellakásokat alul méri.

4 LAKOSSÁGI DEPRIVÁCIÓS MUTATÓK VIZSGÁLATA

Ebben a fejezetben a bevezetőben feltett második kérdésre adunk választ: Az így kiválasztott településeken felvett mintával milyen sikerességgel reprezentáljuk a szegénység mérhető indikátorainak súlyát?

Azt vizsgáljuk tehát, hogy a létrejött mintánkban, hogyan alakulnak a háztartások, illetve az egyének szegénységi mutatói. A választ két térbeli dimenzióon keresztül mutatjuk be, elsőként országos szinten (súlyos anyagi depriváció, munkaszegénység, lakásállapot), majd település-deprivációs szintekre aggregálva (személyautóval rendelkezők aránya, munkanélküliek aránya). Az összehasonlítás itt már sokkal kevésbé egyértelműbb, mint a tanulmány első részében volt, aminek két oka van. Egyrészt az, hogy a Monitor adatait inntől kezdve nem egy objektív, teljes lefedettségű adathalmazzal hasonlítjuk össze (mint a központilag kijelölt kedvezményezett és jelentős munkanélküliséggel sújtott települések, illetve a népszámlálási adatokra támaszkodó települési deprivációs decilis), hanem olyan más survey adatokkal, melyek számunkra ismeretlen torzítási tényezőkkel rendelkezhetnek. Ennek okán az összehasonlítás eredményét nem lehet „jó/rossz”, vagy „helyes/helytelen” dimenziókra csoportosítani, csupán eltéréseket tudunk kirajzolni. Másik oka az, hogy a szegénység definíciója és mérése problematikus és gyakran vitatott, hiszen nincs egyetlen olyan definíció és egy ahhoz igazított mérőeszköz, ami alapján objektíve megismerhetjük a szegénység tényleges mértékét egy adott országban. Mégkevésbé tudjuk megmondani azt, hogy ennek milyen területi megoszlása figyelhető meg.

A következőkben a 2011. évi Népszámlálás adatai mellett (4.1.3 fejezet) egy másik adatforrást is használunk: a KSH 2015-ös¹³ lakossági vizsgálatát a magyarországi háztartások 2014. évi

¹² Természetesen itt is létezik torzítás, mivel azonban a budapesti kerületek átlagai szerepelnek itt, a különbségeket nem rajzolódna ki (a kerületre lebontva viszont nem érhető el ez az adat a Népszámlálás esetében).

¹³ Az adatfelvételre 2015. március 16-a és 2015. május 15-e között került sor, amelynek során 7774 sikeres háztartási kérdőívet töltöttek ki a válaszadók, illetve 15 698 személyi szintű interjú készült e háztartások 16 éves és idősebb tagjaira vonatkozóan.

életszínvonaláról, illetve életkörülményeiről a KSH Háztartási Költségvetési és Életkörülmények Adatfelvétele (HKÉF) alapján. A KSH e felvétel révén évről évre gyűjt adatokat a háztartások jövedelmi viszonyairól, fogyasztási szokásairól, illetve egyéb jellemzőiről. Ezek egyrészt alapját képezik az Európai Unió harmonizált jövedelemre, illetve életkörülményekre vonatkozó statisztikáinak (EU-SILC), másrészt részletes információkat szolgáltatnak a háztartások kiadásairól, illetve fogyasztási jellemzőiről is. (KSH 2015)

Emellett a 4.2.1. és a 4.2.2. fejezet esetében a KSH más szervektől begyűjtött adminisztratív, területi eredményeit használjuk (STADAT területi adatok).

A továbbiakban tehát azt vizsgáljuk, hogy mennyiben térnek el a lakossági deprivációs mutatók a Monitor és a KSH mintája esetében.

A Monitor eredményeit továbbá az előzőektől eltérően már súlyozott formában vizsgáljuk és közöljük. A Monitor vizsgálat esetében a súlyozás két lépésben zajlik: elsőként a területi szinten eltérő megvalósulási arányokat korrigálja, ami a csökkenő-mintás mintavétel, illetve maga az adatfelvétel gyakran előforduló problémája, hogy regionális és ezen belül településtípus szinten nem az eredetileg kalkulált elemszámok teljesülnek az adatgyűjtés során. Ebben a lépésben az adatbázishoz készített súly beállítja a mintavételkor kalkulált területi arányokat (háztartási szinten), majd a második lépésben egyéni, demográfiai paraméterekkel dolgozik, mely szempontok a következők voltak:

- Nem
- Életkor (0-34 éves / 35-59 éves / 60 év felett)
- Legmagasabb iskolai végzettség (érettségi alatt / érettségi / érettségi felett)
- Településtípus (város / község)
- Háztartáslétszám (1 fős / 2-3 fős / 4+ fős)
- Háztartásfő / nem háztartásfő

A súlyozás a 2011. évi népszámlálás adataihoz történt. A súlyozott adatok a fenti szempontok szerint pontosan illeszkednek a populáció ismert adataihoz. Súlyozott adatok használata esetünkben azért indokolt, mert az összehasonlításként használt adatbázisok vagy egyébként is súlyozottak, vagy (a 2011. évi Népszámlálás esetén) teljes körű adatgyűjtések.

4.1 ORSZÁGOS SZINTŰ ÖSSZEHASONLÍTÁS

Az Eurostat által használt összetett, a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők arányát tartalmazó mutatóból (AROPE) a súlyos anyagi depriváció és a munkaszegénységet emeltük ki, mert az ezek előállításához szükséges információk szerepelnek megfelelő mélységben a Monitor kérdőívében is.

4.1.1 SÚLYOS ANYAGI DEPRIVÁCIÓ

Súlyos anyagi depriváció alapvető javakhoz való elégtelen hozzáférést, anyagi nélkülözést jelent. Súlyosan depriváltak tekintjük azokat a háztartásokat illetve a bennük élő személyeket, akikre az alábbi kilenc tétel közül legalább négy vonatkozik:

- 1) hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátraléka van;
- 2) lakás megfelelő fűtésének hiánya;
- 3) váratlan kiadások fedezetének hiánya;
- 4) kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya;
- 5) évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya,
- 6) anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival;
- 7) anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel;
- 8) anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval;
- 9) anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

Az alapvető javakhoz való hozzáférés esetében az látható (4.1.1. táblázat), hogy összességében a Monitor vizsgálat során magasabb arányban vannak súlyos anyagi deprivációban élők (24,1 százalék), mint a KSH adatai szerint (19,4 százalék). A deprivációs index elemeit külön-külön vizsgálva az tűnik ki, hogy míg a hiteltartozás, illetve a váratlan kiadás fedezetének hiánya alapján a Monitor mintában kevesebb háztartás tekinthető depriváltnak, addig minden más tétel alapján több háztartás él rosszabb körülmények között, mint a KSH eredményei alapján. A legnagyobb eltérést az évi egyhetes üdülés hiánya esetében tapasztalhatjuk.

4.1.1. táblázat. Az anyagi depriváció 9 eleme és a súlyos anyagi depriváció aránya a KSH és a Monitor eredményei alapján – országos átlagok (%)

	KSH 2014	Monitor 2015
Hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos hátralék	21,6	10,3
Váratlan kiadások fedezetének hiánya	70,7	66,9
Anyagi okból nincs telefonja	1,4	3,7
Anyagi okból nincs színes televíziója	0,4	0,7
Anyagi okból nincs mosógépe	1,0	5,1
Anyagi okból nincs személygépkocsija	19,8	26,4
Évi egyhetes üdülés hiánya	55,1	76,0
Kétnaponta húsfogyasztás hiánya	23,7	30,7
Lakás megfelelő fűtésének hiánya	9,6	16,2
Súlyos anyagi deprivációs ráta (minimum 4 tétel)	19,4	24,1

Forrás: KSH Háztartási Költségvetési és Életkörülmények Adatfelvétele (2014), Monitor (2015).

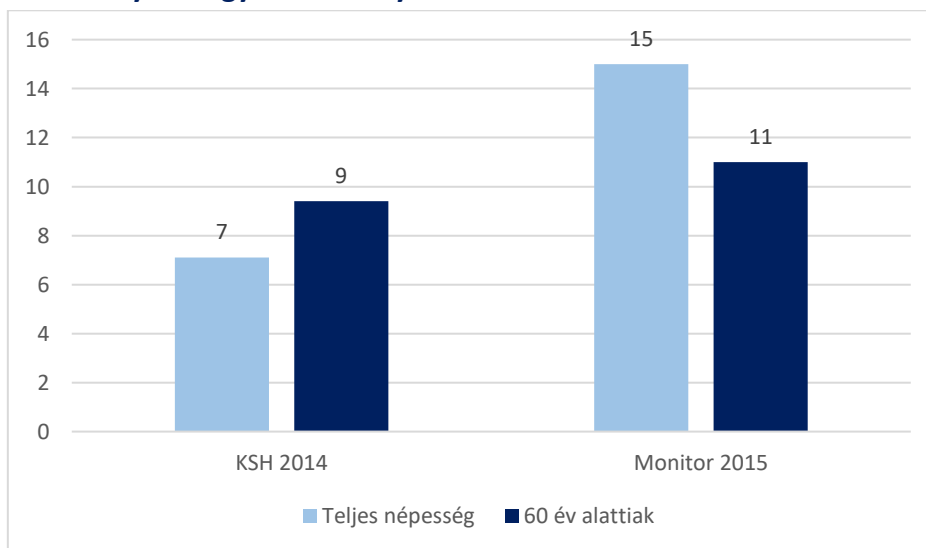
Az anyagi depriváció mérőszáma értelemszerűen nem kizárólag „klasszikus” szegénységet mérő indikátor, hiszen a nehezebb körülmények között élő nyugdíjasok akár nagyobb számban is megjelenhetnek a mintákban, valamint kifejezetten heterogén csoportot is körvonalazhatunk ezekkel a kérdésekkel.

4.1.2 NAGYON ALACSONY MUNKAINTENZITÁS (MUNKASZEGÉNYSÉG)

Nagyon alacsony munkaintenzitás (munkaszegénység): azokban a háztartásokban élők tartoznak ebbe a csoportba, amelyekben a munkaképes korú háztartástagok a vizsgálatot megelőző évben a lehetséges munkaidejüknek legfeljebb egyötödét töltötték munkával. A munkaintenzitás indikátora a háztartások munkaerő-piaci integráltságát mutatja. A munkaintenzitás számítása ebben az esetben részben eltér az Eurostat és a KSH módszerétől, mivel a TÁRKI Monitor kérdőíve kevésbé részletesen kérdez rá az adatfelvételt megelőző egy évben munkával töltött időtartamra, s ezért csak egy egyszerűbb munkaintenzitás számítást tesz lehetővé. A munkaintenzitás számítása a 2014-ben felállított, az Eurostat módszeréhez legközelebb álló gyakorlat szerint történt: összeadtuk, hogy a háztartás aktív korú, 18–59 éves tagjai összesen hány hónapban (a részmunkaidő fél hónapnak számít) dolgoztak az adatfelvételt megelőző 12 hónapban, majd elosztottuk az lehetséges maximummal (minden aktív korú tag teljes állásban dolgozik) (Gábos–Szivós–Tátrai, 2014). A mutató a 60 éven aluli népességre kerül kiszámításra, de vizsgálható a teljes népességre vonatkoztatható arányszám is. A háztartásokat munkaintenzitásuk szerint öt csoportra osztottuk: a nagyon alacsony (0–0,2), az alacsony (0,2–0,45), a közepes (0,45–0,55), a magas (0,55–0,85) és a nagyon magas (0,85–1,0) munkaintenzitású háztartásokra (Branyiczki, 2016). Ezek közül csak az alsó 2 csoporttal, azaz a nagyon alacsony és az alacsony munkaintenzitású háztartásokkal foglalkozunk.

Esetünkben látható, hogy míg a 60 év alattiak között az alacsony és a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élő aránya a KSH adataival közel megegyezik, addig a teljes népességre vonatkoztatott arány ezt jelentősen meghaladja. A különbség azt sejteti, hogy több olyan háztartást talál és kérdez meg a Monitor adatfelvétele, ahol arányaiban több inaktív korú háztartástag él, illetve az inaktívak aránya is magasabb a mi adatbázisunkban (4.1.2. ábra).

4.1.2. ábra. Alacsony és nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya (%)

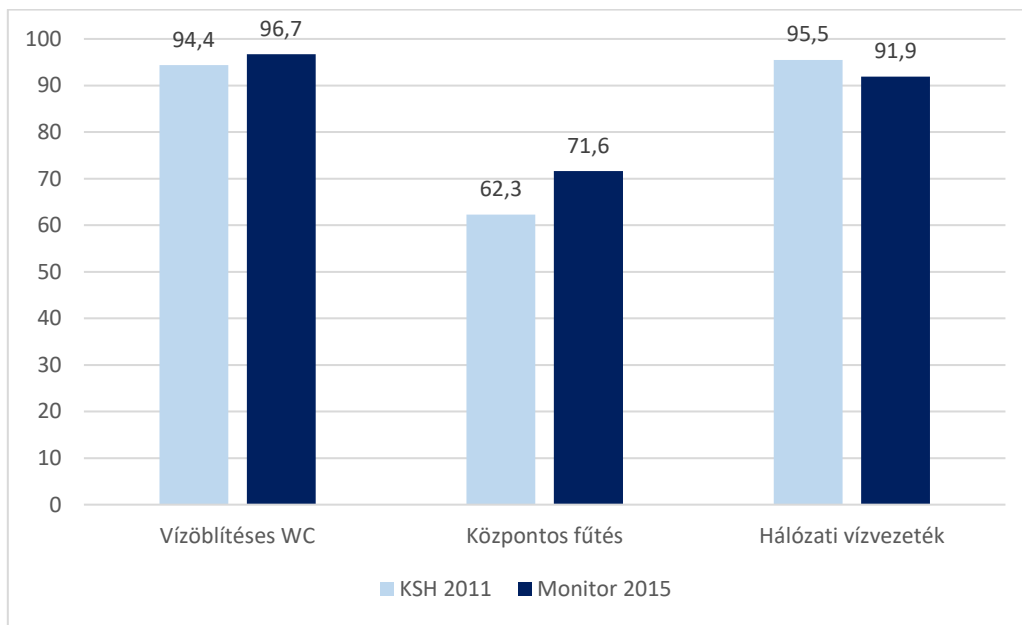

Forrás: KSH Háztartási Költségvetési és Életkörülmények Adatfelvétele (2014), Monitor (2015).

4.1.3 LAKÁSÁLLAPOT

Vizsgáltuk a **lakáskörülmények és a lakókörnyezet** indikátorait is. A lakás komfortfokozatának megállapításához használt három mutatószám mindkét adatfelvételben elérhető, ezek a vízöblítéses WC, a központos fűtés, illetve a hálózati vízvezeték megléte (4.1.3. táblázat).

4.1.3. ábra. Vízöblítéses WC-vel, központi fűtéssel, illetve hálózati vízvezetékkel ellátott háztartások aránya (%)

Forrás: KSH 2011. évi Népszámlálás, Monitor (2015).

Az előzőekben összehasonlított dimenziókhoz képest itt nem tapasztalhatók jelentős különbségek: vízöblítéses WC-vel és központos fűtéssel valamivel több háztartás rendelkezik a Monitor mintában, mint a KSH számításai alapján, de ugyan ez éppen fordítva igaz a hálózati vízvezeték esetében.

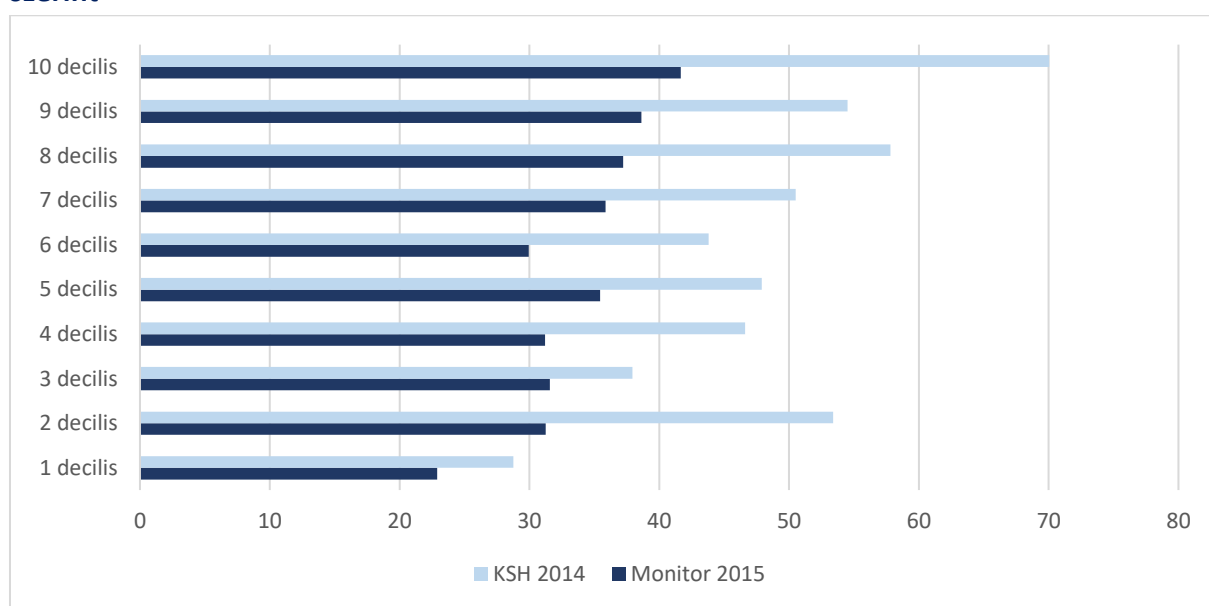
4.2 DEPRIVÁCIÓS MUTATÓK VIZSGÁLATA A TELEPÜLÉSEK DEPRIVÁCIÓS SZINTJE SZERINT

Az alábbiakban két további mutató település-decilisek szerinti megoszlását hasonlítjuk össze a két adatfelvétel esetében.

4.2.1 SZEMÉLYAUTÓVAL RENDELKEZŐK ARÁNYA

A 4.2.1. ábrán látszik, hogy általánosságban a Monitor mind a 10 település decilis esetében jelentősen alulbecsli az autóval rendelkezők arányát, tehát nagyobb arányban találunk meg gépjármű nélküli háztartásokat.

4.2.1. ábra Személyautóval rendelkező háztartások aránya településdeprivációs index szerint¹⁴

Forrás: KSH STADAT adminisztratív adatbázisa (2014) Monitor (2015)

Az eredményekből látszik, hogy a Monitor minta esetében is érzékelhető a település-deprivációs decilisek „íve”, azaz minél jobb helyzetű település-decilit vizsgálunk annál magasabb a személyautóval rendelkezők aránya, viszont az emelkedés sokkal kisebb mértékű, mint a KSH adatok esetében.

¹⁴ A KSH ráadásul csak az adott településre bejelentett személyautókkal számol.

4.2.2 MUNKANÉLKÜLIEK ARÁNYA A FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYÁBAN

Végül azt vizsgáljuk meg, hogy egy olyan dimenzió szerint, ami alapján maga a területi deprivációs index is készült (2.2.1 és 2.2.2. táblázatok), mennyiben különböznek a mintába került települések a munkanélküliség tekintetében. A 2015-ös Monitor eredményeit kétféleképpen vetjük össze a KSH adminisztratív adataival: elsőként a közmunkásokat aktív népességhez számolva, másodsorban pedig munkanélkülinek véve¹⁵ (4.2.2. táblázat).

4.2.2. ábra Munkanélküliek a gazdaságilag aktívak arányában (%)

	KSH 2011	MONITOR (közmunkásokkal együtt)	MONITOR (közmunkások nélkül)
10	9,9	7,3	5,21
9	11,8	27,12	26,52
8	12,2	12,65	5,87
7	14,0	27,18	12,74
6	15,2	31,42	14,27
5	16,4	13,13	8,67
4	18,2	30,16	8,52
3	20,5	47,52	15,04
2	24,7	30,81	6,01
1	35,7	40,11	15,28

Forrás: KSH STADAT adminisztratív adatbázisa (2014), Monitor (2015).

Abban az esetben, ha a közmunkában foglalkoztatottakat is a munkanélküliek csoportjába soroljuk, a 2014-es adatokhoz képest majdnem minden (a legfejlettebb településcsoportban éppen alulmúlja) deprivációs decilisbe tartozó településcsoportban magasabb a munkanélküliek aránya a foglalkoztatottakhoz képest. A Monitor adatai alapján egymáshoz képest sem „állnak be” a településcsoportok a deprivációs index által előírt helyükre: a 6. decilis a legszegényebb harmadban helyezkedik el, míg az 5. decilis majdnem a leggazdagabb település-csoportnak tekinthető.

Összességében látható tehát, hogy ebben a tekintetben is felülreprezentálja a Monitor vizsgálat az inaktív, depriváltabb háztartásokat, viszont nem adja vissza településcsoportonként a várt arányokat és megoszlásokat.

¹⁵ Ennek legfőbb oka az, hogy a közmunkaprogram 2011. január 1. után kezdődött el abban a formában, ahogy azt 2015-ben a Monitor „találta”, így a közmunkások számának és arányának változását fontos szem előtt tartani.

A többlépcsős, rétegzett PPS mintavétel során a magyar lakosság területi elhelyezkedésére kapunk reprezentatív mintát, ami nem egyenlő a település-fejlettségi, illetve a település szintű deprivációs mutatók reprezentálásával. Lényegesen magasabb arányban kerülnek a vizsgálatba a legjobb helyzetben lévő települések közül, a legszegényebb területek pedig jelentősen alulreprezentáltak. Habár a legtöbb településen megtalálhatóak a társadalom felső és alsó rétegeinek képviselői is, egyértelmű, hogy ha egy gazdagabb, fejlettebb településen folytatjuk a mintavételt a háztartások kiválasztásával, akkor sokkal kisebb valószínűséggel jelölünk ki szegény, deprivált háztartást, és így arányuk a kijelölt háztartások körében kisebb a népességbeli arányuknál. A hangsúly a kijelölésen van, hiszen ezen a ponton még egyáltalán nem biztos, hogy a kijelölt (és a települési minta problémái miatt depriváltsági szempontból torzított) minta lesz a végső minta is, azaz mindenki válaszol a kérdőívre. Az elemzés második részében látszik, hogy a kérdezői torzítás, illetve a válaszmegtagadási mintázatok megyénként más és más irányban torzítják az eredményeket, ami egyrészt a területek eltérő demográfiai megoszlásaiból, másrészt a különböző megyékben dolgozó kérdezői hálózatok eltérő szakmai színvonalából is származhat. Látszik továbbá, hogy a Monitor a teljes lakosság viszonylatában, más hasonló adatfelvételekkel összevetve, nemhogy alul, hanem kifejezetten felülreprezentálja a szegény, deprivált háztartásokat. A legnagyobb eltérés a különböző munkaintenzitású háztartások arányában tapasztalható, ami szoros összefüggésben van a terepmunka során tapasztalható kérdezőbiztosi torzítással: azaz könnyebb az otthon tartózkodó (vagy legalábbis a háztartás tagjai közül legalább egy személy otthon tartózkodik) személyeket megtalálni és ezzel párhuzamosan könnyebben maradnak ki a vizsgálatból az elfoglalt, foglalkoztatott háztartások.

Összefoglalva tehát, az eloszlás aljáról nem veszünk el további személyeket (az intézményben élő, illetve hajléktalan népesség, azaz a lakosság 2,5-3 százalékán kívül) és háztartásokat. Mintánk a Népszámláláshoz képest valamivel magasabb arányban reprezentálja a deprivált háztartásokat (lakásszegénység és munkanélküliség alapján) és az itt élő személyeket. Az ebből fakadó probléma inkább a deprivált társadalmi réteg belső, elsősorban településtípus szerinti megoszlásából adódhat: azzal, hogy a települési mintánk során nem jutunk el a leghátrányosabb helyzetű településekre, a szegénység egy – hazai viszonylatban nagyon – jelentős dimenzióját figyelmen kívül hagyjuk. Továbbá azzal, hogy a nagyobb településeken nagyobb valószínűséggel találunk meg végül (azaz akik végül válaszolnak a kérdőívre) deprivált háztartásokat a szegénység egy más dimenzióját erősíti.

JAVASLATOK

Amennyiben az adatfelvétellel kapcsolatban elvárás, hogy már maga a **mintavétel** is a lehető legpontosabban reprezentálja a területi egyenlőtlenségeket és ezen keresztül a földrajzilag koncentrált deprivált lakosságot, a mintavétel folyamatában a következő módosítások valamelyikét (vagy ezek kombinációit) tehetjük:

1. a rétegző változók (régió és településtípus) közé be kell illesztenünk a település szintű deprivációs decilist is és a különböző településcsoportokon belül ez alapján (is) határozzuk meg a mintába kerülő (rétegenkénti) települések számát és nagyságát;

2. az 1000 fő alatti települések automatikus kizárása a torzítást tovább erősíti, ezért ezt lehetőleg kerülni kell;
3. lehetőleg minél több településről kell inkább kevesebb személy/háztartást kijelölni, amivel a deprivált települések mintába kerülési esélyét növelhetjük;
4. a szokásos rétegtképzési folyamat után utólagos korrekcióként (hozzáadott mintavétellel) deprivált településeket is ki lehet választani (azok területi elhelyezkedése és sűrűsödése alapján) és az elsődleges mintához hozzá adni.

A **deprivált háztartások településeken belüli torzításának** elkerüléséért a legnagyobb hangsúlyt arra kell fektetni, hogy az EVM (egyszerű véletlen mintavétel)¹⁶ kiválasztott minta a kérdezői szelekció és a válaszmegtagadások miatt a legkevésbé sérüljön. A válaszmegtagadási mintázatok által okozott torzításokat csak utólagos rétegtzéssel tudjuk korrigálni, így a kérdezői torzítás elkerülésére kell koncentrálni a következő lehetséges technikákkal.

1. Birtokában kell lennünk annak az információnak, ha egy személy/háztartás azért nem kerül lekérdezésre, mert a kérdező (vagy annak területi vezetője) a címnek (vagy kiinduló-pontnak) előzetes percepciói alapján nem „kedvez”, szelektál, vagy kihagyja azt. Ennek érdekében a kiesés-kódok közé érdemes plusz lehetőségeket is beemelni, például:

- nem tartom biztonságosnak a környéket;
- nem találom biztonságosnak a kijelölt háztartást;
- nem merek bemenni a házba/lakásba;
- rossz érzésem van a háztól/lakástól (nincs hova bemenni, kosz van stb.).

Ebben az esetben nem szabad arra ösztönözni a kérdezőt, hogy másik háztartást válasszon azért, hogy teljesítse az elvárt darabszámot, hanem a területi vezetőnek kell a címet (háztartást) átadnia egy erre a feladatra alkalmas(abb) kérdezőnek. Amennyiben ilyen nincs, központilag kell újraosztani az érintett címeket.

2. Birtokában kell lennünk annak az információnak is, hogy a válaszadás elutasítása az adott személy/háztartás esetében kapcsolatban van-e szegénységgel/deprivációval, melyekhez szintén új kiesés-kódokat lehet beemelni, például:

- a válaszadó nem akar beengedni, mert nincs hova bemenni, leülni;
- a válaszadó úgy gondolja, hogy analfabéta/”buta”/nem értené meg a kérdéseket;
- a válaszadó szégyelli a házat/lakását mert az koszos, rendetlen.

¹⁶ Azaz a címke kijelölése, vagy véletlen séta esetén a kiindulópontok kijelölése véletlenszerűen történjen, azok a település egészét lefedjék és azoktól eltérni nem lehet.

Ebben az esetben természetesen nem tudunk változtatni azon, hogy nem válaszol a kérdőívre, de az utólagos rétegzés során, vagy az eredmények interpretációjakor fel tudjuk használni ezeket az eredményeket.

3. A CAPI kérdések során, az ilyen típusú torzítások esetén kulcsfontosságú segédeszköz a GPS-el ellátott készülék, hiszen ez alapján pontosan ellenőrizni lehet, hogy az adott címen valóban megtörténtek-e az előzetesen elvárt megkeresések. Sajnos ekkor is elképzelhető az, hogy a kérdező fizikailag elmegy a címre, de a házba/lakásba való bejutást nem kísérli meg.

4. A véletlenszerű ellenőrzés olyan módja, amikor a kérdezőbiztos által rögzített válaszadókat (vagy éppen elérhetetlen, vagy válaszmegtagadó „címeket”) személyesen keresi fel az adatfelvételt lebonyolító intézet, az egyetlen olyan technika, ami alapján ellenőrizni lehet, hogy valóban történt-e próbálkozás a kérdőív lekérdezésére az adott háztartásban, de kivitelezése költséges, eredményei pedig nem a legmegbízhatóbbak (a kérdezett nem emlékszik, vagy rosszul emlékszik, illetve éppen egy másik háztartástag volt akkor otthon stb.). Ettől függetlenül a személyes ellenőrzés kulcsfontosságú, az ellenőrzési folyamatba való beépítése pedig a kérdezőbiztosi hálózat irányába is komoly kontroll-jellegű hozzáállást közvetít, mely csak a terepmunka előnyére válhat.

Branyiczki Réka (2016): *Háztartások munkaintenzitása a válság idején és a kilábalás időszakában*. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): Tarsadalmi Riport 2016. TÁRKI, Budapest, 217–242. p.

Gábos András et al. (2014): A Jövedelmi szegénység és társadalmi kirekesztettség jellemzői Magyarországon. In: Szivós P., Tóth I. Gy. (szerk.): Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI Monitor jelentések 2014. Budapest: TÁRKI, 44-71. p.

Koós Bálint (2015): *A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására*. Tér és Társadalom 29 (1): 53–68. p.

TÁRKI 2016. „Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon - A TÁRKI Háztartás Monitor kutatás” Gyorsjelentés 2. kötet

Pénzes János (2015): *A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései* Budapest, TERÜLETI STATISZTIKA, 2015, 55(3): 206–232. p.

KSH (2015): *A létminimumszámítás megújítása*, Műhelytanulmányok 9., Budapest

KSH (2014): *A háztartások életszínvonala*, Műhelytanulmányok 3., Budapest

KSH (2013): Szegénység, lakáskörülmények, lakókörnyezet, 2012 In Statisztikai Tükör VII. /33.

A Kormány 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről. Magyar Közlöny 2015/56.